

ОЦІНКА РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

За результатами емпіричних психодіагностичних досліджень виявлено рівень сформованості та динаміку основних професійно важливих якостей (адаптивних здібностей, нервово-психічної стійкості, комунікативних особливостей та моральних якостей) у курсантів вищих військових навчальних закладів МВС України у залежності від року навчання, успішності навчальної діяльності та військового звання

По результатам эмпирических психодиагностических исследований выявлены уровень сформированности и динамику основных профессионально важных качеств (адаптивных способностей, нервно-психической устойчивости, коммуникативных особенностей и моральных качеств) у курсантов высших военных учебных заведений МВД Украины в зависимости от года обучения, успешности учебной деятельности и воинского звания

In the paper by results of empirical psychodiagnostical researches were identified the level of formation and dynamics of the of main professionally important qualities (adaptability, neuropsychic stability, communicative capabilities and moral qualities) cadets of higher military educational establishments of Ministry of Internal Affairs of Ukraine according to the year of training, success of training and military rank.

Постановка проблеми. Професійний психологічний відбір військовослужбовців внутрішніх військ (ВВ) та кандидатів на навчання у вищі військові навчальні заклади (ввнз) Міністерства внутрішніх справ (МВС) України набуває особливого значення на сучасному етапі реформування та розвитку внутрішніх військ МВС України, коли пред'являються нові вимоги до кадрового потенціалу, підготовленості особового складу до виконання завдань в екстремальних умовах (прийняття участі в антитерористичних та миротворчих операціях), ефективної організації службово-бойової підготовки та навчання у повсякденній діяльності частин та підрозділів військ. Але дані комплексного соціально-психологічного та психодіагностичного дослідження призовників та абітурієнтів, які були проведені в Академії внутрішніх військ МВС України, показали, що в сучасних демографічних і соціальних умовах контингент осіб, що призиваються на військову службу та вступає у ввнз, не має достатніх передумов для досягнення високої військово-професійної працездатності у короткий термін [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розвитку професійно важливих якостей (ПВЯ) у майбутніх офіцерів та проведення професійного психологічного відбору до різних силових структур України вивчали В.І. Барко, І.В. Ващенко, В.Г. Кельбя, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, І.І. Приходько, О.Д. Сафін, О.В. Тімченко та інші, які у своїх роботах підтвердили необхідність виявлення рівня розвитку ПВЯ у процесі проведення відбору, визначили мету, завдання, принципи, умови та методи проведення досліджень [1-4]. Але

проблема вивчення рівня сформованості професійно важливих психологічних якостей у військовослужбовців внутрішніх військ, а також у курсантів – майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС недостатньо розроблена у наукових дослідженнях.

Для обґрунтування психодіагностичного інструментарію, який дозволить більш якісно відбирати особовий склад до лав внутрішніх військ та навчання у ввнз, було необхідно вивчити рівень сформованості професійно важливих психологічних якостей у військовослужбовців внутрішніх військ, а також у курсантів – майбутніх офіцерів, які навчаються в Академії внутрішніх військ МВС України на різних спеціалізаціях. Дослідження проведено у відповідності до плану наукових досліджень Академії ВВ МВС України у рамках науково-дослідної роботи «Розроблення автоматизованого психодіагностичного комплексу визначення професійної придатності військовослужбовців внутрішніх військ, кандидатів на навчання у ВВНЗ МВС України» шифр «Психодіагностика» (№ державної реєстрації 0109U008191).

Мета статті – за допомогою психодіагностичних досліджень виявити рівень сформованості та динаміку основних професійно важливих психологічних якостей у курсантів вищих військових навчальних закладів МВС України.

Виклад основного матеріалу. У попередніх дослідженнях було виявлено, що для успішного виконання професійної діяльності майбутніх офіцерів внутрішніх військ необхідні певні професійно важливі психологічні якості [5]. До них відносяться: адаптивні здібності, нервово-психічна стійкість, комунікативні та моральні якості,

Питання психології

певний рівень тривожності, психічної стомлюваності, працездатності тощо. Чим вище показники адаптивних здібностей, нервово-психічної стійкості, працездатності, ступеня розвитку комунікативних і моральних якостей, і нижче тривожності й стомлюваності, тим більше ймовірність успішної адаптації та можливість зберегти працездатність й краще оптимізувати свою професійну діяльність. Основу психодіагностичного інструментарію при проведенні досліджень склав багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО-АМ) [4]. Дослідження, які проведені автором тесту МЛО-АМ А.Г.Маклаковим та іншими вченими, які застосовували дану методику, підтвердили її високу надійність і валідність при прогнозуванні професійної придатності до навчання й діяльності військовослужбовців різних спеціальностей.

Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» дозволив визначити рівень розвитку й динаміку адаптивних здібностей (АЗ), нервово-психічної стійкості (НПС), комунікативних особливостей (КО) і моральних якостей (у даному тесті – це „моральна нормативність” (МН) особистості). Обробка результатів починалася зі шкали вірогідності (В). Наявність даної шкали, відсутньої в багатьох інших методиках, дозволило визначити відношення випробуваних до процедури тестування й різні відтінки мотиваційної сфери. Отримані показники, крім шкали В, переводилися в шкалу стенів (середнє значення 5,5 од., середнє квадратичне відхилення 2,0 од.) і порівнювалися з успішністю навчання.

Математико-статистична обробка даних, які було отримано у ході дослідження, проводилася на ПЕОМ із використанням методів кореляційного аналізу. Значимість розходжень індивідуальних показників оцінювалася за допомогою t-критерію Стьюдента.

Для проведення даного дослідження було обстежено 259 курсантів різних спеціалізацій Академії внутрішніх військ МВС України. Курсанти були відібрані по одній навчальній групі з перших – четвертих курсів з різних чотирьох профілів військово-професійного навчання. Тестування проводилось двократно на рік для курсантів другого – четвертого курсів навчання на початку та наприкінці навчального року; для курсантів першого курсу три рази на рік – після вступу у ввнз, після здачі зимової сесії й наприкінці навчального року. У процесі обстеження всі курсанти ранжувалися з якості навчальної діяльності на шість груп: перша група - курсанти, що навчаються тільки на «3»; друга група - учаться на «3» й «4»; третя група - учаться на «3», «4» й «5»; четверта група - учаться на «4»; п'ята група - учаться на «4» й «5»; шоста група курсантів учаться тільки на «5». Весь обстежуваний контингент був розподілений за посадовому принципу: курсанти й молодші командири (молодший сержант, сержант, старший сержант, старшина).

У результаті першої серії дослідження на початку навчального року встановлено, що найбільш високі адаптивні здібності мають курсанти II курсу $6,28 \pm 1,49$ стенів (ст.), рівень розвитку яких можна оцінити як гарний, і він вірогідно вище, ніж у курсантів III ($p < 0,001$) та IV курсів ($p < 0,05$) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка професійно важливих якостей курсантів всіх спеціальностей, об'єднаних за роками навчання (у стенах)

Рік навчання	Серія обст.	Найменування шкал				
		В	АЗ	НПС	КО	МН
1	I	6,13±2,62	6,17±1,45***	7,49±1,68***	4,78±1,85***	5,1±1,73***
	II	5,52±2,98	6,21±1,63***	7,73±1,89***	4,52±1,91**	4,91±2,16
	III	3,96±2,28	5,99±1,09	6,98±1,51	4,51±1,21	5,87±1,39
2	I	4,72±2,42	6,28±1,49***	7,85±1,87***	4,99±1,57***	4,44±1,63**
	II	4,77±2,55	6,27±1,53***	8,06±1,87***	4,72±1,87***	4,54±1,93
3	I	3,43±2,19	4,48±1,36***	5,81±1,63***	3,07±1,78***	3,17±1,66***
	II	2,52±2,16	4,81±1,23***	5,83±1,97***	3,33±1,54***	4,2±1,88**
4	I	3,27±2,32	5,6±1,32*	7,02±1,7	4,36±1,68	3,96±1,62**
	II	1,93±1,42	5,29±0,79**	5,93±0,94***	3,6±0,84**	6,4±1,59***

Позначення: розходження достовірні при * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$; В – вірогідність, АЗ – адаптивні здібності, НПС – нервово-психічна стійкість, КО – комунікативні особливості, МН – моральна нормативність

Курсанти IV курсу мають задовільні здібності до адаптації $5,6 \pm 1,32$ ст., але вони вище, ніж у курсантів III курсу ($p < 0,05$).

Характеризуючи адаптаційний потенціал першокурсників $6,17 \pm 1,45$ ст., необхідно відзначити, що він вірогідно вище, ніж у

курсантів IV ($p < 0,05$) і III курсів ($p < 0,001$). Даний показник указує на те, що курсанти I курсу мають гарні здібності до адаптації, можуть успішно освоювати обрану спеціальність, мають достатні передумови для досягнення високої військово-професійної працездатності.

Аналіз динаміки адаптивних здібностей дозволив виявити позитивну тенденцію до зростання показників тільки в курсантів III курсу, які мали найнижчий початковий рівень. Адаптивні здібності курсантів I й II курсів приблизно однакові й мають гарний рівень розвитку, хоча в курсантів IV курсу цей показник декілька зменшився й склав $5,29 \pm 0,79$ ст. Однак спочатку виявлене розходження досліджуваних здібностей між курсантами молодших і старших курсів зберігається й при динамічному обстеженні: найбільш високий адаптаційний потенціал був зафіксований у курсантів I й II курсів, і цей показник вірогідно вище, ніж у курсантів III ($p < 0,001$) і IV курсів ($p < 0,01$).

Проводячи аналіз рівня нервово-психічної стійкості, необхідно відзначити, що найбільш високі показники були в курсантів молодших курсів - II ($7,85 \pm 1,87$ ст.) і I ($7,49 \pm 1,68$ ст.) (див. табл. 1). Виявлений результат дозволяє припустити, що при виникненні ситуацій, пов'язаних з діяльністю в екстремальних умовах, ці військовослужбовці будуть адекватно реагувати в такій обстановці. При цьому ефективна військово-професійна діяльність збережеться на достатньому рівні та виникнення гострих психічних розладів можливо тільки в незначній кількості обстежених. Дані показники вірогідно вище, ніж у курсантів III курсу $5,83 \pm 1,97$ ст. ($p < 0,001$), що мають задовільну НПС. Необхідно відзначити, що НПС курсантів IV курсу має досить високий рівень - $7,02 \pm 1,7$ ст.

Аналіз динаміки нервово-психічної стійкості дозволив виявити позитивну тенденцію в курсантів I й II курсів. Причому, в «другокурсників» даний показник найбільш високий при проведенні всіх серій обстеження $8,06 \pm 1,87$ ст. (табл. 1), який можна розцінювати як високу нервово-психічну стійкість. У курсантів I курсу при проведенні другої серії обстеження він незначно збільшився й склав $7,73 \pm 1,89$ ст. Необхідно підкреслити, що НПС у курсантів молодших курсів вірогідно вище, ніж у курсантів III курсу $5,83 \pm 1,97$ ст. ($p < 0,001$), в яких цей показник практично не змінився, і IV курсу $5,93 \pm 0,94$ ст. ($p < 0,001$), в яких відзначається його зниження.

У цілому, результати психодіагностичного дослідження АЗ і НПС

показали, що існує позитивна тенденція динаміки в процесі навчання у ввнз. Причому, у курсантів I й II курсів збільшення даних показників відбувається більше виражено, чим в III й IV курсів. Це можна пояснити різним ступенем адаптації курсантів до умов військової служби, базовим рівнем психічного й фізичного розвитку, а також особливостями процесу професійного навчання, де поступово ускладнюються форми й зміст навчальної діяльності (теоретичної підготовки, польових занять, стажування у військах на офіцерських посадах тощо) і деяка перенапруга адаптивних ресурсів у результаті зростання навантажень на старших курсах.

Проведений аналіз моральних якостей і комунікативних особливостей особистості показав, що в курсантів всіх курсів відзначається недостатній рівень їх розвитку. Практично у всіх курсантів при первинному обстеженні виявлені задовільні показники розвитку КО, при динамічному обстеженні яких достовірних змін не було виявлено. Однак у курсантів I й II курсів рівень розвитку комунікативних якостей вірогідно вище, ніж в III ($p < 0,001$). Дане співвідношення зберігається й у динаміці: показник у курсантів III курсу нижче, ніж в I й II (відповідно $p < 0,01$ і $p < 0,001$) (табл. 1). Показник розвитку КО у курсантів IV курсу зменшився й склав $3,6 \pm 0,84$ ст. ($p < 0,01$), що нижче, ніж у курсантів I й II курсу.

Моральні якості курсантів різних років навчання, як і комунікативні, мають задовільний рівень розвитку, що, на наш погляд, пов'язане із загальною негативною тенденцією, наявної в сучасному суспільно-політичному, економічному й культурному житті країни, трансформацією цінностей, висуванням на передній план матеріальних цінностей і відходом на другий духовних. Отримані результати, в основному, підтверджують дану тезу. Незважаючи на те, що у всіх курсантів, у цілому, середній рівень розвитку моральних якостей, однак у першокурсників у першій серії обстеження він найвищий $5,1 \pm 1,73$ ст. і більше, ніж у курсантів, що навчаються на III $3,17 \pm 1,66$ ст. ($p < 0,001$) і IV курсах $3,96 \pm 1,62$ ст. ($p < 0,01$), а в курсантів II курсу вище, ніж у третьокурсників ($p < 0,01$).

Аналіз розвитку моральних якостей курсантів дозволив виявити позитивну динаміку: практично у всіх курсантів, крім першокурсників, при проведенні другої серії обстеження даний показник збільшився, але вірогідно підвищився в порівнянні з вихідним лише в курсантів IV курсу $6,4 \pm 1,59$ ст. ($p < 0,001$), та став найбільш високим серед

Питання психології

курсантів інших років навчання, і він вірогідно вище, ніж у курсантів III курсу ($p < 0,01$) (див. табл. 1).

Наступним етапом було вивчення динаміки професійно важливих якостей курсантів з різною успішністю навчання (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка професійно важливих якостей курсантів з різною успішністю навчання (у стенах)

Навчальна діяльність	Серія обстеж	Найменування шкал				
		В	АЗ	НПС	КО	МН
«5»	I	4,22±2,34	6,28±0,89*	8,22±1,31*	4,89±1,28*	4,28±1,64
	II	4,05±3,22	6,28±1,53*	7,78±1,9**	4,67±1,68*	5,11±2,63
	III	3,1±0,68	6,1±0,84	7,5±0,71	4,50±0,71	5,07±0,73
«4-5»	I	4,63±2,70	6,05±1,55*	7,40±1,82	4,65±1,68*	4,55±1,84
	II	3,61±2,64	5,97±1,47	7,19±2,15	4,55±1,66*	5,24±2,16
	III	4,19±2,29	6,1±1,09	7,00±1,41	4,52±1,33	6,24±1,34
«4»	I	5,61±3,14	5,93±1,72	7,39±2,11	4,68±1,98	4,29±1,44
	II	4,43±3,14	6,21±1,52	7,82±2,02	4,50±1,73	4,93±1,96
	III	6,2±1,81	6,1±1,45	7,6±2,32	4,4±0,97	5,5±1,43
«3-4-5»	I	4,07±2,84	5,19±1,31*	6,59±1,71*	3,83±1,76*	3,95±1,61
	II	2,8±2,45	5,15±1,16*	6,25±1,57**	3,49±1,3*	5,05±2,14
	III	3,57±2,18	5,67±0,97	6,48±1,21	4,33±1,15	5,57±1,21
«3-4»	I	4,71±2,47	5,92±1,74	7,18±1,93	4,66±2,07	4,53±2,05
	II	5,11±2,84	5,88±1,67	7,33±2,12	4,22±2,03	4,67±1,88
	III	3,73±2,19	6,36±1,03	7,45±1,18	4,91±1,38	6,05±1,25
«3»	I	5,21±2,12	5,16±1,57*	6,79±1,99*	3,68±1,73*	3,68±1,7
	II	4,74±2,47	5,58±1,61	7,16±1,92	3,95±1,99	4,11±1,66
	III	2,04±1,41	5,17±0,98	5,67±1,51	3,83±0,41	5,83±2,56

Позначення: розходження достовірні * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$; В – вірогідність, АЗ – адаптивні здібності, НПС – нервово-психічна стійкість, КО – комунікативні особливості, МН – моральна нормативність

Дослідження показало, що існує пряма залежність між рівнем розвитку компонентів адаптаційного потенціалу особистості й успішністю навчання. Аналіз отриманих даних дозволяє говорити про те, що рівень розвитку нервово-психічної стійкості, адаптивних здібностей, комунікативних і моральних якостей у курсантів, що вчаться на «5» й «4-5», незалежно від курсу й спеціальності значно вище, ніж в інших групах з різною успішністю.

При проведенні першої серії обстеження в курсантів, що навчаються тільки на «5», рівень адаптивності $6,28 \pm 0,89$ ст., нервово-психічної стійкості $8,22 \pm 1,31$ ст. вірогідно вище, ніж у курсантів, що вчаться на «3-4-5» ($p < 0,05$) і «3» ($p < 0,05$); другої серії обстеження НПС вище, ніж у навчаємих на «3-4-5» ($p < 0,01$) і «3» ($p < 0,05$). Адаптивність у курсантів, що мають «4-5» вище, ніж у тих, хто вчиться на «3-4-5» ($p < 0,05$) і «3» ($p < 0,05$). Необхідно відзначити, що при порівнянні показників НПС й АЗ між ними виявлена пряма взаємозалежність і висока статистична вірогідність розходжень у курсантів з різною успішністю: при зміні одного з них з таким же ступенем вірогідності змінюється й інший.

Первинні результати дослідження комунікативних і моральних якостей показали, що їхній рівень розвитку є

задовільним для всіх груп курсантів. Незважаючи на це, комунікативні особливості в курсантів, що навчаються на «5» вище, ніж у груп курсантів, які вчаться на «3-4-5» ($p < 0,05$) і «3» ($p < 0,05$), а курсанти, що встигають на «4-5», мають більше високий даний показник, чим група, що навчаються на «3-4-5» ($p < 0,05$) (див. табл. 2). Динаміка даної якості дозволила виявити аналогічне співвідношення між показниками в курсантів різних груп навчання: у встигаючих на «5» й «4-5» показник КО вище, ніж в «3-4-5» ($p < 0,05$). Однак тенденція розвитку даної якості практично у всіх груп обстежуваних негативна, за винятком, навчаємих на «3».

Що стосується результатів статистичного аналізу рівня й динаміки моральних якостей курсантів з різною успішністю, слід зазначити, що достовірних розходжень даного показника між групами обстежуваних не виявлено, хоча відзначається тенденція до його збільшення у всіх груп курсантів.

Таким чином, аналіз рівня й динаміки адаптивних здібностей, нервово-психічної стійкості й комунікативних якостей у груп курсантів з різною успішністю навчання показав, що дані показники вірогідно вище у випробуваних, які вчаться на «5», ніж у навчаємих на «3» й «3-4-5». Рівень розвитку моральних якостей у курсантів всіх груп

Питання психології

недостатній і практично не відрізняється між всіма групами вибірки.

Порівняльний аналіз отриманих результатів рівня й динаміки досліджуваних професійно важливих якостей курсантів, що

мають різні військові звання (табл. 3), показав, що, у цілому, як в «курсантів», так й в «сержантів», практично однакові показники, хоча вони декілька вище в сержантського складу, ніж у курсантів.

Таблиця 3

Динаміка професійно важливих якостей курсантів, військові звання, що мають різні (у стенах)

Військове звання	Серія обстеж	Найменування шкал				
		В	АЗ	НПС	КО	МН
Курсанти	I	4,65±2,61	5,73±1,61	7,11±1,89	4,41±1,89	4,32±1,86
	II	4,04±2,87	5,76±1,58	7,07±2,05	4,13±1,80	4,93±2,06
Сержанти	I	4,64±3,10	5,92±1,38	7,53±1,81	4,42±1,70	4,14±1,36
	II	4,11±2,81	5,89±1,09	7,47±1,83	4,44±1,54	4,81±2,12
М±m вибірки	I	4,64±2,68	5,75±1,58	7,17±1,88	4,41±1,86	4,30±1,80
	II	4,05±2,86	5,78±1,52	7,12±2,02	4,17±1,77	4,91±2,06

Позначення: В – вірогідність, АЗ – адаптивні здібності, НПС – нервово-психічна стійкість, КО – комунікативні особливості, МН – моральна нормативність.

Але достовірних розходжень між аналізованими показниками при проведенні статистичної обробки виявлено не було.

Висновки

1. Курсанти всіх курсів навчання, в основному, мають гарний рівень розвитку необхідних ПВЯ, а саме адаптивних здібностей, нервово-психічної стійкості, однак у всіх випробуваних, незалежно від року навчання, відзначається задовільний рівень розвитку комунікативних і моральних якостей.

2. Існує позитивна тенденція динаміки адаптивних здібностей та нервово-психічної стійкості майбутніх військових фахівців у процесі навчання у ввнз, однак у курсантів 1 і 2 курсів збільшення даних показників відбувається більш виражено, ніж у 3 і 4 курсів. Це пояснюється різним ступенем адаптації курсантів до умов військової служби, різним базовим рівнем психічного і фізичного розвитку, а також особливостями процесу професійного навчання у ввнз на

різних етапах, де поступово ускладнюються види навчальної діяльності, перенапругою функціональних резервів організму в результаті зростання професійних навантажень на старших курсах.

3. Встановлена пряма залежність між рівнем розвитку ПВЯ і успішністю навчання: курсанти, що навчаються на «відмінно», мають найбільш високі показники адаптаційного потенціалу особистості (адаптивних здібностей, нервово-психічної стійкості, комунікативних особливостей і моральних якостей) незалежно від спеціальності й етапу навчання у ввнз, ніж інші групи обстежених з різною успішністю.

У подальших дослідженнях планується розробити автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності військовослужбовців внутрішніх військ та кандидатів на навчання у ВВНЗ МВС України.

Література

1. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект) / Національна академія внутрішніх справ України. — К.: Ніка-Центр, 2002. — 296с.
2. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - К.: Ніка-Центр, 2006, - 536 с.
3. Кельбя В.Г. Виховання професійних якостей у майбутніх офіцерів оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України: Автореф. дис. канд. пед. наук: 19.00.09/ Національна академія Прикордонних військ України. – Хмельницький, 2002, - 16с.
4. Маклаков А.Г. Психологические основы обеспечения профессионального здоровья военнослужащих: Автореф. дис. док. псих. наук – СПб., 1996, - 37с.
5. Приходько І.І. Оцінка та прогнозування ефективності професійного психологічного відбору курсантів різних спеціальностей вищого військового навчального закладу: Автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.09/ Харківський військовий університет. – Харків, 2000, - 19с.
6. Приходько І.І. Професійний психологічний відбір майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України: монографія / І.І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2008. – 190 с.